

УДК 341.645

Орлова О.О.кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

КАТУВАННЯ, НЕЛЮДСЬКЕ ТА ТАКЕ ПОВОДЖЕННЯ ЧИ ПОКАРАННЯ, ЩО ПРИНИЖУЄ ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ: РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ

Розглянуто види поведження чи покарання, заборонені ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а саме: таке поведження чи покарання, що принижує гідність, нелюдське поведження чи покарання та катування. Досліджуючи рішення Європейського суду з прав людини, здійснено спробу розмежування цих понять.

Ключові слова: абсолютне право, «мінімальний рівень жорстокості», катування, нелюдське поведження чи покарання, таке, що принижує гідність поведження чи покарання, Європейський суд з прав людини.

Orlova O.O. Treatment or punishment of degrading treatment, inhuman treatment or punishment and torture: distinguishing of concepts. The author has considered types of behavior or punishment, prohibited art. 3 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, namely: the treatment or punishment of degrading treatment, inhuman treatment or punishment and torture. Investigating the judgment of the European Court of Human Rights, an attempt was made to delimit those concepts.

Particular attention is paid to national standards in the field of freedom from torture. Based on the judgment of the European Court of Human Rights, the doctrine of the "minimum level of cruelty" has been analyzed.

It has been shown that torture and other cruel forms of abuse and punishment, which respect the dignity of a person, are considered by the international community as a gross violation of human rights and are an imperative norm that does not provide for exceptions.

Keywords: absolute right, "minimum level of cruelty", torture, non-human treatment or punishment, degrading treatment or punishment, European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Українське законодавство категорично забороняє катування. Стаття 28 Конституції України зазначає, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поведженню чи покаранню [1].

17 липня 1997 року Верховна Рада України ратифікувала Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка

набрала чинності 11 вересня 1997 року [2]. Саме з цієї дати для України розпочався новий етап правового розвитку й реформування.

Відповідно до ст. 9 Конституції України [1], ратифікація Європейської конвенції має юридичними наслідками обов'язок держави забезпечити реалізацію зазначених в ній прав і свобод, визнання за особою права на звернення до Європейського суду по правовий захист; прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Отже, Європейська конвенція є частиною національного законодавства України. Розглядаючи скаргу щодо держави, яка ратифікувала Європейську конвенцію, ЄСПЛ спирається на існуючі прецеденти. Таким чином, рішення ЄСПЛ мають слугувати для національних органів публічної влади та їхніх посадовців орієнтирами у сфері забезпечення прав людини; в цьому – запорука дотримання положень Європейської конвенції (А.О. Червяцова) [3].

Стаття 3 Конвенції у дуже стислому викладі передає надзвичайно широкий зміст одного з основоположних прав людини, забезпечуючи право фізичної недоторканності особи, і встановлює абсолютну заборону катування. Неодноразово і теоретики, і практики задаються питанням: чому ця стаття не передбачає вичерпного переліку випадків, які б підпадали під кваліфікацію катування чи інших видів жорстокого поводження, що становили б порушення ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод? Натомість маємо коротке, оціночне й одночасно широке за змістом положення, що визначає заборону катування.

Отже, **метою** цієї статті є дослідження видів поводження чи покарання, заборонених ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та розмежування їх між собою.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Ґрунтовною є праця Т.І. Фулей [4], де розглянуто застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя, та П.В. Пушкар [5] в аспекті дослідження застосування практики Європейського суду з прав людини видів поводження чи покарання, заборонених ст. 3 Європейської конвенції. А.О. Червяцова досліджує право на життя та заборону катувань у рішеннях Європейського суду з прав людини [3].

Виклад основного матеріалу. Практика ЄСПЛ виокремила три види поводження чи покарання, заборонені ст. 3 Конвенції:

- а) таке поводження чи покарання, що понижує гідність;
- б) нелюдське поводження чи покарання;
- в) катування.

Розглядаючи питання щодо порушення статті 3 Конвенції, ЄСПЛ спирається на доктрину “мінімального рівня жорстокості”.

Доктрина “мінімального рівня жорстокості” застосовується при відокремленні катувань від нелюдського або такого, що понижує гідність, поводження чи покарання.

Практично неможливо дати чітку класифікацію обставин, які ЄСПЛ бере до уваги при вирішенні питання, чи сягають страждання, спричинені по-

терпілому, мінімального рівня, котрий дає можливість визнати погане поводження катуванням. Справа в тому, що поняття “страждання” включає в себе не стільки об’єктивні, скільки суб’єктивні моменти, внаслідок чого це поняття дуже складно визначити.

Встановлюючи рівень жорстокості, силу спричинених страждань, ЄСПЛ виходить із обставин конкретної справи, при цьому він враховує: «інтенсивність та жорстокість поганого поводження, тривалість цих дій, їх фізичний чи психологічний ефект, характер поводження, за яких обставин, яким чином, якими методами та способами вони здійснюються» («Ірландія проти Сполученого королівства» (*Ireland v. UK*) заява № 5310/71, рішення від 18 січня 1978 року) [6], а в деяких випадках – стать, вік та стан здоров'я жертви та інші обставини «Селмуні проти Франції» (*Selmouni v. France*) заява № 25803/94, рішення від 28 липня 1999 року) [7].

Зважаючи на те, що стаття 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не дає визначення терміна «катування», і ЄСПЛ у своїй практиці часто звертається до формулювання, яке дано у статті 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання закріплює: «...термін “катування” означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне спричиняється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа або у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої іншої причини, яка ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання спричиняються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають в офіційній якості, чи з їх підбурювання, відома, чи з їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково» [8].

Проте Конвенція не дає визначень для понять, використаних у статті 3 Конвенції. Її зміст охоплює практично будь-які акти чи обставини, що можуть містити елемент «поганого поводження». На відміну від Конвенції ООН проти катувань, яка встановлює такі ознаки «катування»: 1) специфічна мета – «одержати... відомості чи визнання, покарати... за дії..., залякати чи примусити...»; 2) «причина, заснована на дискримінації будь-якого характеру», ст. 3 Європейської конвенції таких обмежень не містить. Це дало можливість Європейському суду поширити дію ст. 3 Європейської конвенції на ситуації, де такі ознаки відсутні.

У рішенні у справі «Аксой проти Турції» (*Aksoy v. Turkey*) ЄСПЛ зазначає, що стаття 3 Конвенції сформульована таким чином, що дає можливість «поставити тавро “катування” лише на навмисному нелюдському поводженні, яке викликає особливо сильні й жорстокі страждання» (заява № 21987/93, рішення від 18 грудня 1996 року) [9]. При цьому ЄСПЛ у рішенні у справі «Ейдін проти Турції» (*Aydin v. Turkey*) визнає катуванням настільки брута-

льні факти порушення статті 3, щодо яких не залишається сумніву (заява № 23178/94, рішення від 25 вересня 1997 року) [10].

Як *нелюдське поводження чи покарання ЄСПЛ* може розцінити навмисні дії, “рівень жорстокості” яких не сягає мінімуму, необхідного для визнання таких дій катуванням. Отже, розмежування навмисних видів поганого поводження перш за все залежить від рівня жорстокості.

П.В. Пушкар зазначає, посилаючись на Грецькі справи, Європейська комісія з прав людини, доповідь від 5 листопада 1969 року «жорстоке поводження включає в себе щонайменше такого роду поводження, яким свідомо завдаються жорстокі страждання, психологічні або фізичні, які у даній ситуації вважаються невинуватими» [5].

На відміну від катування, нелюдське поводження охоплює більш широкий спектр варіантів “поганого” поводження: якщо катування – це навмисне спричинення болю чи страждання, то нелюдське поводження – це не лише навмисні дії; крім того, катування має певну мету (отримання зізнання або іншої інформації, примушення до дій, покарання тощо), нелюдським може бути поводження, що не має будь-яких цілей.

Відповідно до ст. 3 Конвенції, поводження визнається нелюдським при досягненні мінімального рівня жорстокості. У рішенні у справі «Валашінас проти Литви» (Case of Valasias v. Lithuania) оцінка цього мінімального рівня є відносною: вона залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість такого поводження, його фізичні та психічні наслідки, а також у деяких випадках стать, вік та стан здоров’я потерпілої особи (заява № 44558/98, рішення від 24 липня 2001 року) [11]. Європейський суд з прав людини вважає поводження за «нелюдське», оскільки, *inter alia*, воно було умисним, застосовувалося впродовж кількох годин поспіль і призводило або до справжніх тілесних ушкоджень, або до гострих фізичних чи душевних страждань. Поводження, на думку ЄСПЛ, було «таким, що принижує гідність», якщо воно мало на меті викликати у потерпілих почуття страху, муки і меншовартості, а відтак принизити та зневажити («Кудла проти Польщі» (Kudla v. Poland) заява № 30210/96, рішення від 26 жовтня 2000 року) [12].

Не існує нелюдського поводження, яке б не принижувало гідність, оскільки, як зазначалося, нелюдське поводження може одночасно бути й таким, що принижує, і навпаки. Однак у практиці Суду існують рішення, в яких Суд визнавав поводження лише таким, що принижує гідність, одночасно вказуючи, що за ступенем жорстокості таке поводження не є нелюдським.

Вперше поняття «*поводження, що принижує гідність*» було визначено ЄСПЛ у рішенні по справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the UK). Суд дійшов висновку, що п’ять методів допиту, на які посилаються заявники, «...були такими, що принижують гідність, оскільки вони викликали у їхніх жертв почуття страху та неповноцінності, а також страждання, здатні принизити та образити їхню гідність, і, ймовірно, зруйнувати їхню психіку та моральну стійкість» (заява № 5310/71, рішення від 18 січня 1978 року) [6].

Так, за М. Хавронюком, гідність – це сукупність високих моральних, світоглядних, професійних якостей людини, які дають їй підстави для самоповаги, для усвідомлення своєї суспільної цінності [13, с. 129]. А. Олійник розуміє поняття гідності як таке, що характеризується визнанням суспільством соціальної цінності і значущості кожної людини, її унікальності [14, с. 69].

У справі «Тайрер проти Сполученого Королівства» (Tyrer v. UK) ЄСПЛ знов намагається відокремити поняття поведження чи покарання, що принижує гідність. «Суд дійшов висновку, що з огляду на факти справи, рівень страждань не був досягнутий, і, таким чином, ...покарання, покладене на пана Тайрера, не було «нелюдським» у значенні статті 3. Відповідно, залишається одне питання для вирішення – чи був він підданий «покаранню, що принижує гідність», котре є порушенням статті 3?» [15] (заява № 5856/72, рішення від 25 квітня 1978 року).

У цій справі ЄСПЛ вирішив, що в покаранні, якому було піддано заявника, елемент приниження досяг рівня, який дає підставу для визнання його таким, що принижує гідність, отже порушує статтю 3 Конвенції.

Кваліфікуючи поведження як таке, що принижує гідність, ЄСПЛ виходить із того, що може бути відсутня ознака публічності. Інакше кажучи, поведження чи покарання є такими, що принижує, навіть якщо жертву було принижено в її власних очах.

Поведження чи покарання, що принижує гідність, може бути ненавмисним.

Поведження чи покарання, що принижують людську гідність, є, умовно кажучи, «найменш жорстоким» видом поведження, забороненого ст. 3 Конвенції. Згідно з позицією ЄСПЛ, яка була висловлена у 1978 р., поведження чи покарання, що принижують людську гідність, «спричиняє у потерпілого почуття страху, болісні страждання й почуття неповноцінності, спроможні принизити його гідність і навіть зламати його фізичний і моральний опір» («Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom) заява № 5310/71, рішення від 18 січня 1978 року) [6]. Це було підтверджено й у 2000 р. у рішенні («Кудла проти Польщі» (Kudla v. Poland) заява № 30210/96, рішення від 26 жовтня 2000 року) [12] таким, що принижує гідність, ЄСПЛ назвав поведження, яке «мало на меті викликати у потерпілих почуття страху, страждань і меншовартості, а відтак принизити та зневажити їх» («Лабіта проти Італії» (Labita v. Italy) заява № 26772/95 рішення від 06 квітня 2000 року [16]; «Гонгадзе проти України» (Gongadze v. Ukraine) заява № 34056/02 рішення від 08 квітня 2005 року [17]).

Нелюдське поведження чи покарання може виявлятися як у свідомому застосуванні фізичного чи психічного насильства до особи, так і в результаті невжиття певних заходів. На відміну від катування, кваліфікація дій чи бездіяльності державних органів як нелюдського поведження не вимагає наявності мети. У вже згаданій справі «Кудла проти Польщі» (Kudla v. Poland) заява № 30210/96, рішення від 26 жовтня 2000 року) ЄСПЛ провів розмежування «нелюдського» і такого, «що принижує гідність», поведження, вказавши, що нелюдське поведження має місце, «якщо, крім іншого, воно було умисним, за-

стосовувалося впродовж кількох годин поспіль і призводило або до справжніх тілесних ушкоджень, або до гострих фізичних чи душевних страждань» [12].

Слід зазначити, що, вирішуючи питання про правомірність покарання в контексті статті 3 Конвенції, ЄСПЛ використовує, як це неодноразово зазначалося в судовій практиці, “індивідуальний підхід”:

ЄСПЛ наголошує на тому, що заборона покарання, яке є нелюдським поведінням або принижує гідність, є абсолютною; ефективність покарання не може виправдати його застосування, якщо сутність покарання суперечить статті 3 Конвенції: «...що стосується переконання деякої частини громадян, що судове тілесне покарання стримує злочинців, слід зазначити, що покарання не втрачає свого принизливого характеру через переконання, що воно має бути, чи, власне, є ефективною пересторогою або допомагає контролю над злочинністю. На думку ЄСПЛ, недозволеним є застосування покарань, які суперечать статті 3, який би застережливий ефект вони б не мали» («Тайрер проти Сполученого Королівства» (Tyrer v. UK) заява № 5856/72, рішення від 25 квітня 1978 року) [15].

Висновки. Отже, катування та інші жорстокі види поведіння і покарання, що принижують гідність особи, розглядаються міжнародним товариством як грубі порушення прав людини і є імперативною нормою, що не передбачає винятків. Як постійно підкреслює у своїх рішеннях ЄСПЛ, вона відображає одну з фундаментальних цінностей демократичного суспільства.

Таким чином, кожен громадянин, працівник органів влади і просто будь-яка особа має мати внутрішнє переконання у неможливості застосовувати катування до інших осіб та неприпустимості подібних дій, а вони припиняться тільки тоді, коли будуть втілені у свідомість людей, а не тільки будуть задекларовані.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України : прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Червяцова А. О. Право на життя та заборона катувань у рішеннях Європейського суду з прав людини: аналіз судової практики за статтею 2 і 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : навч. посібник / А.О. Червяцова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – 308 с.
4. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-метод. посібник для суддів. – 2-ге вид., випр. і доп. – К., 2008.
5. Пушкар П.В. Заборона катувань та інші форми жорстокого поведіння чи покарання: застосування практики Європейського суду з прав людини / П.В. Пушкар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aau.edu.ua/static/pdf/hr_ppushkar_art3.pdf.
6. Case of Ireland v. The United Kingdom, 5310/71 Council of Europe: European Court of Human Rights, 18 January 1978, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>.
7. Case of Selmouni v. France, 25803/94 Council of Europe: European Court of Human Rights, 28 July 1999, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58287>.
8. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що

принижують гідність, видів поведження і покарання від 10 грудня 1984 року // ВВР УРСР. – 1987. – № 13. – Ст. 108 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

9. Case of Aksoy v. Turkey, 21987/93 Council of Europe: European Court of Human Rights, 18 December 1996, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58003>.

10. Case of Aydin v. Turkey, 23178/94 Council of Europe: European Court of Human Rights, 25 September, 1997, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58371>.

11. Case of Valasinas v. Lithuania, 44558/98 Council of Europe: European Court of Human Rights, 24 July 2001, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59608>.

12. Case of Kudla v. Poland, 30210/96 Council of Europe: European Court of Human Rights, 26 October 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920>.

13. Конституція України: офіційний текст: коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина : навч. посіб. / авт.-упоряд. М. І. Хавронюк. – К. : Парлам. вид-во, 1999.

14. Олійник А. Ю. Захист конституційного права на повагу до гідності / А. Ю. Олійник // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ України. – 2002. – № 4. – 1996.

15. Case of Tyrer v. The United Kingdom, 5856/72 Council of Europe: European Court of Human Rights, 25 April 1978, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57587>.

16. Case of Labita v. Italy, 26772/95 Council of Europe: European Court of Human Rights, 6 April 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58559>.

17. Case of Gongadze v. Ukraine, 34056/02 Council of Europe: European Court of Human Rights, 8 November 2005, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70853>.

Надійшла до редакції 14.06.2017

УДК 340.1

Пайда Ю.Ю.

кандидат юридичних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

Куруц Н.В.

курсант
(Львівський державний
університет внутрішніх справ)

РЕЛІГІЙНА СВОБОДА: ПРОБЛЕМА СУМІЖНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ КОНСТРУКТІВ

Розглянуто проблему міжрелігійного діалогу через одну із детермінант – термінологічну невизначеність і неузгодженість між різними концептуальними традиціями у розумінні основних положень. Зокрема, відтворено принципові розбіжності, а також продемонстровано ідентичності у тлумаченні суміжних термінологічних конструктів, що входять у науко-